

ՀՏԴ 311Տնտեսագիտություն**Գոհար ՄԱՐԳՍՅԱՆ****ԱրՊՀ ֆինանսահաշվային ամբիոնի ավագ դասախոս, տ.գ.թ.****E-mail: sargsyangohar16@asu.am**

## **ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱԹՎԻ ԴԵՐԸ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱ ՀԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

1990 թվականին ՄԱԿ-ը սոցիալական գործընթացներն ուսումնասիրելու, տարբեր երկրների մարդկային զարգացման ճշգրիտ պատկերը ստանալու համար առաջարկեց նոր ցուցանիշ՝ Մարդկային զարգացման համաթիվ: Մարդկային ներուժի զարգացման մասին առաջին զեկույցը 1990 թ. սկսվեց մի պարզ նախադրյալով, որով առաջնորդվեցին հետագա բոլոր զեկույցները. «Ազգի իրական հարստությունը մարդիկ են»: Հռչակաբան ուսումնասիրվում է մարդկային զարգացման համաթվի դերը մարդկային զարգացման հայեցակարգում: Մարդկային զարգացման համաթիվն այս կամ այն երկրում մարդու կենսամակարդակը բնութագրող համապարփակ ցուցանիշ է, որով չափում են երկրի ձեռքբերումները առողջության, կրթության և նրա քաղաքացիների իրական եկամտի տեսանկյունից՝ երեք հիմնական ոլորտներում, որոնց համար գնահատվում են առանձին համաթվեր՝ կյանքի տևողության համաթիվ, կրթության համաթիվ, համախառն ազգային եկամտի համաթիվ: Հռչակաբան ներկայացված է ցուցանիշի և դրա բաղադրիչ-համաթվերի հաշվարկման մեթոդաբանությունը, տրված են վերջիններիս նվազագույն և առավելագույն արժեքները, ինչպես նաև Մարդկային զարգացման համաթվի արժեքի մեկնաբանումը, ըստ որի՝ վերջնական վարկանիշում բոլոր երկրները

դասակարգվում են ՄԶՀ արժեքների հիման վրա և բաժանվում են չորս կատեգորիաների՝ ըստ ընդունված սանդղակի: Որքան մոտ է մարդկային զարգացման համաթվի արժեքը մեկին, այնքան բարձր է երկրում մարդկային զարգացման մակարդակը:

**Բանալի բառեր՝** մարդկային զարգացում, մարդկային զարգացման համաթիվ, կյանքի սպասվող տևողության համաթիվ, ուսման միջին տևողություն, ուսման սպասվող տևողություն, կրթության համաթիվ, համախառն ազգային եկամտի համաթիվ:

**Г. Саркисян**

### **РОЛЬ ИНДЕКСА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА И МЕТОДИКА ЕГО РАСЧЕТА**

В 1990г. Организация Объединённых Наций для изучения социальных процессов и получения точной картины человеческого развития разных стран предложила новый показатель - индекс человеческого развития. Первый доклад о развитии человеческого потенциала в 1990 году начинался с простой предпосылки, которой руководствовались все последующие доклады: «Истинное богатство нации – это люди». В статье рассматривается роль индекса в концепции человеческого развития. Индекс человеческого развития измеряет достижения страны с точки зрения здоровья, образования и реального дохода ее граждан в трех основных областях, по которым оцениваются отдельные индексы: индекс ожидаемой продолжительности жизни, индекс образования, индекс валового национального дохода. В статье представлена методика расчета показателя и его составляющих индексов, даны минимальные и максимальные значения последних, а также интерпретация значений Индекса человеческого развития, согласно которой в окончательном рейтинге все страны ранжируются на основе значений ИЧР и подразделяются на четыре категории в соответствии с принятой шкалой. Чем ближе значение Индекса человеческого развития к единице, тем выше уровень человеческого развития в стране.

**Ключевые слова:** человеческое развитие, индекс человеческого развития, индекс ожидаемой продолжительности жизни, средняя продолжительность обучения, ожидаемая продолжительность обучения, индекс образования, индекс валового национального дохода.

**G. Sargsyan**

**THE ROLE OF THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX IN THE CONCEPT OF HUMAN DEVELOPMENT AND ITS CALCULATION METHODOLOGY**

*In 1990, the UN proposed a new indicator, the Human Development Index, to study social processes and obtain an accurate picture of human development in different countries . The first Human Development Report in 1990 began with a simple premise that guided all subsequent reports: "The true wealth of the nation is people". The article examines the role of the Index in the concept of human development. The Human Development Index measures a country's achievements in terms of health, education and the real income of its citizens in three main areas by which individual indexes are evaluated: the Life Expectancy Index, the Education Index, and the Gross National Income Index. The article presents a methodology for calculating the Human Development Index and its index components, gives the minimum and maximum values of the index components, and provides an interpretation of the value of the Human Development Index, according to which in the final ranking all countries are ranked based on HDI values and are divided into four categories according to the adopted scale. The closer the value of the Human Development Index is to one, the higher the level of human development in the country.*

**Key words:** human development, human development index, life expectancy index, average duration of education, expected duration of education, education index, gross national income index.

Մարդկային ներուժը, դրա արդյունավետ օգտագործման և զարգացման դեպքում, նորարարական աճի հիմնական գործոնն է: Նորարարական

տնտեսության մեջ տեղի է ունենում անհատականության հասարակական կառուցվածքի և որակի արմատական վերափոխում: Մարդու դերի փոփոխությունը, այն ծախսային գործոնից վերածելը հիմնական արտադրողական և սոցիալական գործոնի, հանգեցրեց նոր պարադիգմի ձևավորմանը՝ հիմնված մարդկային ներուժի ձևավորման և զարգացման տեսությունների վրա:

Մարդկային ներուժի ուսումնասիրության մոտեցումներն արտացոլվել են մի շարք հայեցակարգերում, մասնավորապես՝ Ա.Սենի «մարդկային զարգացման» հայեցակարգում<sup>1</sup>, որը տնտեսական զարգացումը դիտարկում է մարդու գործառնությունների և կարողությունների ընդլայնման, մարդկային ներուժի կուտակման և ընդլայնված սոցիալական վերարտադրության մեջ դրա օգտագործման միջոցով՝ ի շահ հասարակության յուրաքանչյուր անդամի: Տնտեսական աճը կարող է նպաստել մարդկային զարգացմանը՝ տնտեսության մեջ ռեսուրսների արդար բաշխման պայմաններում (առաջին հերթին կրթության, առողջապահության, անվտանգության, քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների ոլորտում), այսինքն՝ ոչ միայն պաշտպանական արդյունաբերության ոլորտներում և վարչական ապարատի պահպանմանն ուղղված, այլև սոցիալական ոլորտում բավարար և արդյունավետ պետական ներդրումներով:

Մարդկային զարգացման հայեցակարգի մշակմանը զուգահեռ (20-րդ դարի վերջին տասնամյակներ) խնդիր առաջացավ քանակապես գնահատել բնակչության կենսամակարդակը ամբողջ աշխարհում: Քանի որ «մարդկային զարգացումը» վերացական հասկացություն է, այն գնահատելու (փոփոխությունների մակարդակը, դինամիկան և ուղղությունը որոշելու) համար անհրաժեշտ է ինտեգրալ ցուցիչ, որը բնութագրում է մարդկային զարգացման հիմնական ասպեկտները:

20-րդ դարի ընթացքում համարվում էր, որ արտադրության ծավալների ավելացումը նպաստում է աղքատության նվազեցմանը և բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը, այսինքն՝ տնտեսական աճը հանդես էր գալիս որպես կյանքի որակի միասնական ցուցանիշ: Տասնամյակներ շարունակ յուրաքանչյուր երկրի զարգացման աստիճանը բնութագրվել է մեկ շնչին ընկնող համախառն ազգային արդյունքով (ՀԱԱ): Բավականին արագ պարզ դարձավ, որ այս ցուցանիշը չի տալիս կենսամակարդակի ամբողջական գնահատական և հաշվի չի առնում ոչ տնտեսական գործոնները, ինչպես, օրինակ, երկրների սոցիալական զարգացման մակարդակը:

<sup>1</sup> **Сен А.** Развитие как расширение человеческого выбора /Пер. с англ. М.: Новое издательство, 1989.

Բացառապես «տնտեսական» մոտեցումը կարելի է սխալ համարել երկու հիմնական պատճառով: Նախ, մարդու ոչ բոլոր կարիքներն են բավարարվում նյութական միջոցների կուտակման միջոցով: Օրինակ՝ հոգևոր և մշակութային ժառանգությունը զարգացնելու համար հասարակությանը պետք չէ հարուստ լինել: Երկրորդը, մարդիկ իրենց ողջ կյանքի ընթացքում կարող են ձգտել ոչ թե նյութական բարիքների, այլ երկար և առողջ կյանք ապրելուն, իրենց գիտության և մշակույթի մեջ գտնելուն, պահպանելուն բնությունը և սոցիալապես ակտիվ լինելուն:

60-ական թվականներին զարգացման ամփոփ բնութագրիչ ընտրվեց բնակչության կյանքի միջին տևողությունը:

Իհարկե, լիովին տնտեսական բաղադրիչը չի կարելի դեն նետել: Երկրների տնտեսության զարգացումը և եկամուտը բնակչության զարգացման կարևոր բաղադրիչ է, բայց այն ուղիղ համեմատական չէ կենսամակարդակին: Մարդկային զարգացման համար առավել կարևոր է այն, թե ինչպես է օգտագործվում երկրների տնտեսական վիճակը՝ սննդամթերքի արտադրությունից մինչև զենքի նոր տեսակների մշակումը, բնակչությանը մաքուր ջրով կամ մատչելի բնակարաններով ապահովելը և այլն:

Ա. Սենի հայեցակարգային մշակումները շարունակվեցին «ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագիր» (ՄԱԶԾ կամ UNDP) միջազգային կազմակերպության «Մարդկության զարգացման հաշվետվություն» ամենամյա զեկույցներում:

Մարդկային զարգացման հայեցակարգը ՄԱԶԾ-ի կողմից մշակված առավել հայտնի ինտելեկտուալ արտադրանքներից մեկն է: Նախագծի հիմնական ծրագրային տարրերն են՝ մարդկային ներուժի զարգացման հայեցակարգը որպես այդպիսին, ինչպես նաև այդ թեմայով գլոբալ, ազգային և տարածաշրջանային զեկույցները: 1990 թվականին ՄԱԶԾ-ն հրապարակեց առաջին զեկույցը՝ գնահատելով աշխարհի երկրների տնտեսական և սոցիալական առաջընթացը, որում ձևակերպվեց *մարդկային զարգացման հասկացությունը*. «Մարդու զարգացումը ընտրության սպեկտրի ընդլայնման գործընթաց է: Ընտրության ամենակարևոր տարրերն են երկար և առողջ կյանք վարելը, կրթություն ստանալը և արժանապատիվ կենսամակարդակ ունենալը: Ընտրության լրացուցիչ տարրերը ներառում են քաղաքական ազատությունը, երաշխավորված մարդու իրավունքները և ինքնահարգանքը»<sup>1</sup>: Տեսակետների այս համակարգը կենտրոնացած է մարդու կյանքի որակի բարելավման, բոլոր ոլորտներում նրա

<sup>1</sup> UNDP (United Nations Development Programme). 1990. Human Development Report 1990: Concept and Measurement of Human Development. New York.  
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>

հնարավորությունների ընդլայնման և կատարելագործման վրա: Մարդկային զարգացման հայեցակարգը փոխարինեց տնտեսական զարգացման այսպես կոչված «դասական» տեսություններին, որոնք հիմնված էին համախառն ազգային արդյունքի ցուցանիշի վրա, մարդուն դիտարկում էին միայն որպես տնտեսական զարգացման շարժիչ ուժ և տնտեսական աճը հռչակում էին սոցիալական առաջընթացի հիմնական նպատակը:

Այսպիսով, 1990 թ. ՄԱԿ-ը սոցիալական գործընթացներն ուսումնասիրելու, տարբեր երկրների մարդկային զարգացման ճշգրիտ պատկերը ստանալու համար առաջարկեց նոր ցուցանիշ՝ *Մարդկային զարգացման ինդեքս* (ՄԶԻ, անգլ.՝ The Human Development Index – HDI): Ցուցանիշը ստեղծվել է մի խումբ տնտեսագետների կողմից՝ պակիստանցի Մահբուբ-ուլ-Հաքի<sup>1</sup> գլխավորությամբ: Դրա հայեցակարգային կառուցվածքը ստեղծվել է Ա.Մենի<sup>2</sup> աշխատանքի շնորհիվ: Ուսումնասիրության սկզբնական գաղափարը բավականին պարզ էր. սոցիալական զարգացումը պետք է գնահատվի ոչ միայն ազգային եկամուտով, ինչպես երկար ժամանակ է կիրառվել, այլ նաև առողջության և կրթության առաջընթացով, որոնք չափելի են շատ երկրներում:

Մարդկային ներուժի զարգացման մասին առաջին զեկույցը 1990 թվականին սկսվեց մի պարզ նախադրյալով, որով առաջնորդվեցին հետագա բոլոր զեկույցները. «Ազգի իրական հարստությունը մարդիկ են»: Ամրապնդելով այս հայտարարությունը էմպիրիկ ապացույցների առատությամբ և զարգացման մտածողության և չափման նոր ձևով՝ մարդկային զարգացման զեկույցը մեծ ազդեցություն ունեցավ ամբողջ աշխարհի քաղաքականության վրա:

<sup>1</sup>«Զարգացման հիմնական նպատակը մարդկանց ընտրության ընդլայնումն է: Սկզբունքորեն, այս ընտրությունը կարող է անվերջ լինել և կարող է փոխվել ժամանակի ընթացքում:

Մարդիկ հաճախ գնահատում են ձեռքբերումները, որոնք ընդհանրապես չեն հայտնվում կամ անմիջապես չեն հայտնվում եկամտի կամ աճի թվերով. գիտելիքների, ավելի լավ սննդի և առողջապահության, ավելի անվտանգ ապրուստի, հանցագործությունից և ֆիզիկական բռնությունից պաշտպանության, հանգստի բավարար ժամերի, քաղաքական և մշակութային ազատությունների և հասարակական կյանքին մասնակցության զգացման ավելի մեծ հասանելիություն: Զարգացման նպատակն է ստեղծել բարենպաստ պայմաններ մարդկանց համար, որպեսզի նրանք կարողանան վայելել երկար, առողջ և ստեղծագործ կյանք», - Մահբուբ-ուլ-Հաք (1934-1998), Մարդկային զարգացման զեկույցի հիմնադիր:

<sup>2</sup>«Մարդկային զարգացումը, որպես մոտեցում, կապված է այն բանի հետ, ինչը ես համարում եմ զարգացման հիմնական գաղափարը. այն է՝ մարդկային կյանքի հարստության առաջխաղացումը, այլ ոչ թե տնտեսության հարստությունը, որտեղ մարդիկ ապրում են, որը միայն դրա մի մասն է», - Ամարտիա Սեն, Հարվարդի համալսարանի տնտեսագիտության պրոֆեսոր, տնտեսագիտության ոլորտում Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր, 1998թ.:

2010 թ. «Մարդկային զարգացման մասին» զեկույցում զգալիորեն լրացվեց «մարդու զարգացում» հասկացության սահմանումը: Նախագծի հեղինակների կարծիքով՝ մարդու զարգացման սահմանումը որպես մարդկային ընտրության հնարավորությունների ընդլայնում հիմնարար է, բայց ոչ բավարար: Մարդու զարգացումը ենթադրում է դրական արդյունքների երկարատև պահպանում և մարդկանց ճնշմանն ու կառուցվածքային անարդարությունների ուժեղացմանը տանող գործընթացների հակազդում: Հետևաբար, առանցքային են նաև այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են սոցիալական արդարությունը, կայունությունը և մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանքը: Ելնելով դրանից՝ կազմակերպության փորձագետներն առաջարկել են նոր, ճշտված սահմանում, որը համապատասխանում է մարդկային զարգացման ինդիկսների վերաբերյալ պրակտիկային և գիտական հետազոտություններին: «Մարդկային զարգացումն իրենից ներկայացնում է մարդկանց ազատության ընդլայնման գործընթաց՝ երկար, առողջ և ստեղծագործ կյանք վարելու, այլ նպատակների իրականացման համար, որոնք, իրենց կարծիքով, ունեն արժեք, ակտիվորեն մասնակցելու երկիր-մոլորակում արդարության և զարգացման կայունության ապահովմանը»<sup>1</sup>:

Այս սահմանման ներքո մարդու զարգացումն ունի երեք բաղադրիչ.

**1. Բարեկեցություն.** մարդու իրական ազատությունների ընդլայնումն այնպես, որ մարդիկ և հասարակությունը, որպես ամբողջություն, կարողանան բարգավաճել:

**2. Իրավունքներ, հնարավորություններ.** մարդկանց և նրանց խմբերի կարողությունը գործել և ստանալ արժեքավոր արդյունքներ:

**3. Արդարություն.** սոցիալական արդարության բարձրացումը և մարդու իրավունքները հարգելը, ինչպես նաև ձեռքբերված արդյունքների կայունության ապահովում:

Մարդկային զարգացման հայեցակարգի հիմնական ռազմավարական գործիքը մարդկային զարգացման ինդեքսն է (նախկինում՝ Մարդկային զարգացման ներուժի ինդեքս):

Մարդկային զարգացման ինդեքսն այս կամ այն երկրում մարդու կենսամակարդակը բնութագրող համապարփակ ցուցանիշ է, ուստի այն երբեմն օգտագործվում է որպես «կյանքի որակ» կամ «կենսամակարդակ» հասկացությունների հոմանիշ: Ցուցանիշը չափում է երկրի ձեռքբերումները առողջության, կրթության և նրա քաղաքացիների իրական եկամտի

<sup>1</sup> UNDP (United Nations Development Programme). 2010. Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. New York.  
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>

տեսանկյունից՝ երեք հիմնական ոլորտներում, որոնց համար գնահատվում են առանձին ինդեքսներ.

1. **Կյանքի սպասվող տևողության ինդեքս (LEI).** առողջություն և երկարակեցություն, որոնք չափվում են ծննդյան ժամանակ կյանքի սպասվող միջին տևողության ցուցանիշով:

2. **Կրթության ինդեքս (EI).** կրթության մատչելիություն, որը չափվում է դպրոցական տարիքի երեխաների կրթության միջին սպասվող տևողությամբ և չափահաս բնակչության կրթության միջին տևողությամբ:

3. **Համախառն ազգային եկամտի ինդեքս (II).** արժանապատիվ կենսամակարդակ, որը չափվում է մեկ շնչի հաշվով համախառն ազգային եկամտի չափով ԱՄՆ դոլարով՝ ըստ գնողունակության հավասարության (պարիտետի):

Ծննդյան ժամանակ կյանքի սպասվող տևողության մասին տվյալների առանցքային աղբյուրը ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական հարցերի դեպարտամենտն է, ուսման միջին տևողության մասին՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի վիճակագրության ինստիտուտը, բնակչության մեկ շնչին ընկնող համախառն ազգային եկամտի մասին՝ Համաշխարհային բանկը և Արժույթի միջազգային հիմնադրամը:

Մարդկային զարգացման ինդեքսը (HDI) հաշվարկվում է որպես երեք ցուցանիշների միջին երկրաչափականը՝

$$HDI = \sqrt[3]{LEI \cdot EI \cdot II}:$$

Մարդկային զարգացման ինդեքսի յուրաքանչյուր բաղադրիչ-ինդեքսի համար սահմանված են առավելագույն և նվազագույն արժեքներ (աղյուսակ 1):

#### Աղյուսակ 1.

##### Մարդկային զարգացման ինդեքսի բաղադրիչների նվազագույն և առավելագույն արժեքները<sup>1</sup>

| Ցուցանիշը                                                         | Նվազագույն արժեքը | Առավելագույն արժեքը |
|-------------------------------------------------------------------|-------------------|---------------------|
| Կյանքի տևողությունը ծնվելու ժամանակ, տարի                         | 20                | 85                  |
| Ուսման միջին տևողությունը, տարի                                   | 0                 | 15                  |
| Ուսման սպասվող տևողությունը, տարի                                 | 0                 | 18                  |
| Բնակչության մեկ շնչին ընկնող համախառն ազգային եկամուտը, ԱՄՆ դոլլ. | 100               | 75000               |

<sup>1</sup> **Шаныгин, С. И.,** Социально-экономическая статистика : примеры, задачи, тесты : учебное пособие / С. И. Шаныгин. - Москва : Проспект, 2021, с. 37.

Ծնվելու պահին սպասվող կյանքի տևողության համար նվազագույն արժեքը սահմանվում է 20 տարի, այն հիմքով, որ չկա ոչ մի երկիր, որտեղ այն 20 տարուց քիչ լինի<sup>1</sup>: Իսկ ուսման սպասվող տևողության համար առավելագույն արժեքը՝ 18 տարի համապատասխանում է շատ երկրներում մագիստրոսի աստիճան ստանալու ժամկետին<sup>2</sup>: Բնակչության մեկ շնչին ընկնող առավելագույն համախառն ազգային եկամուտը (ըստ գնողունակության պարիտետի) ընդունվում է 75000 ԱՄՆ դոլար, քանի որ հետազոտողներ Դ. Կանեմանը և Ա. Դիտոնը ապացուցել են, որ այս ցուցանիշը նշված արժեքից դուրս գործնականում չի ազդում մարդկային զարգացման մակարդակի վրա<sup>3</sup>:

Յուրաքանչյուր բաղադրիչ-ինդեքս հաշվարկվում է հետևյալ ելակետային բանաձևով.

$$I_i = \frac{x_i - x_{i \min}}{x_{i \max} - x_{i \min}},$$

որտեղ՝  $x_i$ -ն՝  $i$ -րդ բաղադրիչի փաստացի արժեքն է,  $x_{i \min}$ ,  $x_{i \max}$ -ը՝ համապատասխանաբար  $i$ -րդ բաղադրիչի նվազագույն և առավելագույն արժեքները:

**Կյանքի սպասվող տևողության ինդեքսը (LEI)** հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$LEI = \frac{LE - 20}{85 - 20},$$

որտեղ՝ LE - կյանքի սպասվող տևողությունն է:

Կրթական մակարդակը բնութագրող չափիշները երկուսն են. ուսման միջին տևողությունը և ուսման սպասվող տևողությունը: **Ուսման միջին տևողությունը (MYS)** 25 տարեկան և բարձր տարիքի բնակչության կյանքի ողջ ընթացքում կրթություն ստանալու տարիների միջին թիվն է, այսինքն՝ ստացած կրթության յուրաքանչյուր մակարդակի տեսական տևողության հիման վրա վերահաշվարկված ուսման տարիների միջին թիվը:

**Ուսման սպասվող տևողությունը (EYS)** տվյալ երկրում դպրոց ընդունվելու պաշտոնապես սահմանված տարիքի երեխայի կրթություն ստանալու ակնկալվող տարիների թիվն է՝ պայմանով, որ նրա կյանքում պահպանվեն կրթության բնագավառում բնակչության ընդգրկվածության ներկա ցուցանիշների միտումները:

**Կրթության ամփոփ ինդեքսը (EI)** հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

<sup>1</sup> UNDP (United Nations Development Programme). 2014. Human Development Report 2014: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2014>

<sup>2</sup> Տե՛ս նույն տեղը:

<sup>3</sup> Տե՛ս նույն տեղը:

$$EI = \frac{MYSI + EYSI}{2},$$

որտեղ՝ MYSI-ն՝ ուսման միջին տևողության ինդեքսն է.

$$MYSI = \frac{MYS - 0}{15 - 0},$$

EYSI-ն՝ ուսման սպասվող տևողության ինդեքսն է.

$$EYSI = \frac{EYS - 0}{18 - 0}:$$

**Եկամտի ինդեքսը (II)** հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$II = \frac{\ln(GNI_{pc}) - \ln 100}{\ln 75000 - \ln 100},$$

որտեղ՝ GNEpc-ն՝ մեկ շնչին ընկնող համախառն ազգային

եկամուտն է ԱՄՆ դոլարով՝ ըստ գնողունակության պարիտետի:

Չնայած ՄՁԻ-ն մշակվել է՝ հաշվի առնելով այլ գործոններ՝ հարստությունից բացի, ինչը թույլ է տալիս համակողմանիորեն ուսումնասիրել գլոբալ բարգավաճումը և զարգացող շուկաներով երկրները, քիչ չեն նաև դրա քննադատումները: Մասնավորապես, ցուցանիշի հաշվարկման որոշ թերություններ, օրինակ, դրա ինդեքս-բաղադրիչների միջև կոռելյացիայի մեծ աստիճանը, ստիպում են որոշ քննադատներին վիճարկել ցուցանիշի գործնականությունը՝ արտաքին քաղաքականություն հաստատելու ժամանակ օգտագործելու համար: ՄՁԻ-ն նաև հաշվի չի առնում այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են անհավասարությունը, աղքատությունը և գենդերային անհավասարությունը:

2010 թ.<sup>1</sup> Մարդկային զարգացման ինդեքսը չափող ցուցանիշների համակարգն ընդլայնվեց, իսկ ինդեքսը ենթարկվեց եական ճշգրտման: Ի լրումն օգտագործվող ՄՁԻ-ի, որը հիմնված է միջին պետական վիճակագրական տվյալների վրա և հաշվի չի առնում ներքին անհավասարությունները, ներդրվել են երեք նոր ցուցանիշներ՝ Սոցիալ-տնտեսական անհավասարությունով ճշգրտված մարդկային զարգացման ինդեքսը, Գենդերային անհավասարության ինդեքսը և Բազմաչափ աղքատության ինդեքսը:

Մարդկային զարգացման ուսումնասիրության նախապատրաստման ընթացքում հաշվի են առնվում նաև ուսումնասիրության մեջ ընդգրկված երկրներում և տարածաշրջաններում քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական իրավիճակը բնութագրող բազմաթիվ գործոններ, ինչպիսիք են Մարդու իրավունքների և քաղաքացիական

<sup>1</sup> UNDP (United Nations Development Programme). 2010. Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. New York.  
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>

ազատությունների վիճակը, հասարակական կյանքին մասնակցելու հնարավորությունը, սոցիալական պաշտպանվածությունը, բնակչության տարածքային և սոցիալական շարժունակության աստիճանը, մշակութային զարգացման մակարդակի, տեղեկատվության մատչելիության, առողջության, գործազրկության մակարդակի, հանցավորության վիճակի, շրջակա միջավայրի պաշտպանության, բնապահպանության բեռի ցուցանիշները և այլն: Վերջնական վարկանիշում բոլոր պետությունները ռանգավորվում են ՄԶԻ-ի հիման վրա և դասակարգվում չորս կատեգորիաների՝ համաձայն ընդունված սանդղակի: Որքան մոտ է մարդկային զարգացման ինդեքսի արժեքը մեկին, այնքան բարձր է մարդկային զարգացման մակարդակը երկրում (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2.

**Մարդկային զարգացման ինդեքսի մեկնաբանումը<sup>1</sup>**

| Մարդկային զարգացման ինդեքսի արժեքը | Կյանքի մակարդակը |
|------------------------------------|------------------|
| 0,800-1,000                        | Շատ բարձր        |
| 0,700-0,800                        | Բարձր            |
| 0,550-0,700                        | Միջին            |
| 0,550-ից ցածր                      | Ցածր             |

Այսպիսով, Մարդկային զարգացման ինդեքսը մարդկային զարգացման հայեցակարգի հիմնական ռազմավարական գործիքն է, որը թույլ է տալիս իրականացնել միջպետական համեմատություններ: ՄԶԻ-ն ազդեցատային ցուցանիշ է, որը գնահատում է կյանքի մակարդակը երեք առանցքային բաղադրիչներով՝ երկար և առողջ կյանքի, կրթության և արժանավայել կենսամակարդակի:

**Գրականություն**

1. Сен А., Развитие как расширение человеческого выбора /Пер. с англ. М.: Новое издательство, 1989.
2. Шаныгин С. И., Социально-экономическая статистика : примеры, задачи, тесты : учебное пособие / С. И. Шаныгин. - М: Проспект, 2021. - 320 с.
3. Доклад о развитии человека за 1990 г. Нью-Йорк: Оксфорд Юниверсити пресс, 1990. UNDP (United Nations Development

<sup>1</sup> Шаныгин, С. И., указ. соч. с. 38.

- Programme). 1990. Human Development Report 1990: Concept and Measurement of Human Development. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>
4. Доклад о развитии человека за 2010 г. UNDP (United Nations Development Programme). 2010. Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>
5. Доклад о развитии человека за 2014 г. UNDP (United Nations Development Programme). 2014. Human Development Report 2014: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2014>
6. <https://nesrakonk.ru/are-there-critics-human-development-index-hdi/>

Նյութը ներկայացվել է 11.05. 2023,  
գրախոսման է ուղարկվել 16.06.2023,  
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:  
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական  
խորհրդի անդամ, տ.գ.դ. Թ. Ն. Մանասերյանը: